

דבר העורכים

אנו שמחים להביא בפני הקוראים את הגיליון הראשון של **גילוי דעת: כתב עת רב-תחומי לחינוך, חברה ותרבות**.

גילוי דעת הוא כתב עת מדעי שפיט היוצא לאור במשותף על ידי המכון לחינוך מתקדם במכללת סמינר הקיבוצים והוצאת הקיבוץ המאוחד, במטרה להעשיר ולהעמיק את הדיון בסוגיות מהותיות – חינוכיות, חברתיות ותרבותיות – הנוגעות לחברה הישראלית והעולמית עם תחילת העשור השני של המאה ה-21. מתוך עמדה המאמינה בחשיבותה של ראייה אינטלקטואלית רחבה ומקפת ובנחיצות קיומה של קשת מגוונת של נקודות מבט ותחומי מחקר ושיח, כתב העת מפרסם מאמרים – כמו גם מסות וביקורות ספרות – המשקפים מנעד רחב של פרספקטיבות דיסציפלינריות, שיטות חקירה והשקפות ערכיות. בהתאם לכך מועצת המערכת של **גילוי דעת** כוללת לא רק חוקרים בתחומי החינוך, אלא גם מלומדים בעלי שם ממגוון תחומי דעת במדעי החברה והרוח.

המכנה המשותף של המאמרים המתפרסמים ב**גילוי דעת** הוא איכותם, מקוריותם, יכולתם להתמודד עם סוגיות מרכזיות בשיח החינוכי והציבורי, ותרומתם למבט רחב ומשמעותי בנושא שהם עוסקים בו. את כל אלה אנו מבטיחים באמצעות הליך שיפוט קפדני, המתבצע על ידי מעריכים מן השורה הראשונה תוך כדי שמירה על עקרון "העיוורון הכפול" (זהות המחברים אינה ידועה למעריכים, וזהותם של המעריכים אינה ידועה למחברים). אנו מעודדים במיוחד את הופעתם של מאמרים ביקורתיים ובעלי תכנים פולמוסיים, וזאת מתוך אמונתנו בחשיבותה של נועזות אינטלקטואלית ובשל רצוננו להפוך את **גילוי דעת** כימה מרכזית לבחינה ולליבון של שאלות יסוד מקומיות וגלובליות. לפיכך לא יופיעו בכתב העת מאמרים הדנים בנושאים ספציפיים ומצומצמים באופן שאינו מאיר סוגיות והיבטים רחבים, או מאמרים שאינם בעלי השתמעויות החורגות מהמקרה הקונקרטי אשר הם עוסקים בו.

קהל היעד של **גילוי דעת** מכוון אליו הוא משולש: ראשית, חוקרים וחוקרות הפועלים באוניברסיטאות, במכללות, במכוני המחקר ובמסגרות אקדמיות אחרות; שנית, אנשי חינוך, ובפרט אלה המשתייכים או השואפים להשתייך בעתיד לשררת המנהיגות החינוכית אשר על ידיה ובאמצעותה תתעצב המדיניות החינוכית והפדגוגית בישראל בשנים הבאות; ושלישית, ציבור משכיל ודעתי של קוראי עברית המתעניין במרחבים החברתיים והתרבותיים המקיפים אותו. השילוב בין שלוש קבוצות קוראים אלו יאפשר ל**גילוי דעת**, כך אנו מקווים, לשמש נקודת מפגש פורייה ויצירתית בין תפישות עולם שונות ובין קהלים שונים, בין תיאוריה למעשה, בין שיקוף המציאות לביקורת עליה, ובין הכאן והעכשיו להיסטורי ולאוניברסלי.

באמצעות הגיונו ובחירותיו של **גילוי דעת** אנו מבקשים לתת ביטוי לאמונתנו בחיוניותו ובפוריותו של שיח אינטלקטואלי בהיר, רציונלי וביקורתי בסוגיות אקדמיות וציבוריות, כמו

גם להסתייגותנו מהשיח הרליטיביסטי האופנתי אשר מייחס אפירורי לכל העמדות והנרטיבים מעמד שווה וחסינות מפני ביקורת החותרת לאובייקטיביות. אף שאנו מודעים לחלקיות ולמוגבלות של כל נקודת מבט באשר היא, אנו מאמינים כי מטרתו המרכזית של השיח האקדמי היו ונותרו חתירה להרחבת הידע שלנו על אודות העולם שסביבנו, קידום ההבנה ההדדית בין יחידים, חברות ותרבויות, והשתתת החיים המשותפים על יסודות הצדק, התבונה וכוחות הדמיון והיצירה.

על הגיליון

הגיליון הראשון מכיל חמישה מאמרים, שתי מסות ושלוש ביקורות ספרות. מגוון הנושאים העומדים במרכזם של עשרת הטקסטים הללו משקף את רצוננו להציג מנעד רחב של סוגיות בתחומי החינוך, החברה והתרבות, ובד בבד את תפישתנו כי קיימים קשרים מסועפים ומורכבים בין שלושת התחומים. בה בעת אופיו התמטי של הגיליון מבטא את המקום המרכזי שבכוונתנו להעניק לחקר סוגיות הקשורות בתחום החינוך, על הקשריו הפילוסופיים, ההיסטוריים, הפוליטיים, הכלכליים, הסוציולוגיים, הלשוניים והפסיכולוגיים המסועפים.

המאמר הפותח מאת הבלשנים **גלעד צוקרמן וגתית הולצמן** טוען לקיומו של כשל פרדיגמטי בהוראת התנ"ך בישראל, הגורם לכך שזה שנים רבות המקצוע נמצא בתהליך של דעיכה. הכשל שעליו מצביעים המחברים, ושאת מקורותיו הם מוצאים בנרטיב הציוני המכונן שלפיו השפה העברית היא בת 2,000 שנה, הוא הנחת המוצא השגויה כי שפת התנ"ך נגישה לנוער הישראלי בן ימינו, ולכן ניתן ללמדו כמו כל מקצוע "הומאני" אחר. תחת זאת טוענים צוקרמן והולצמן כי העברית התנ"כית והעברית העכשווית (שהם מכנים "ישראלית") הן שתי שפות שונות, ולפיכך יש ללמד את התנ"ך כפי שמלמדים שפה זרה. את טענתם הם מדגימים באמצעות מילים, ביטויים ופסוקים רבים מן התנ"ך אשר אי-אפשר להבינם באמצעות ההיגיון הלשוני של ה"ישראלית". כתוצאה ישירה מן הניתוח שהם מציעים, צוקרמן והולצמן רואים בתנ"ך רם, המיזם של חוקר המקרא אברהם אהוביה אשר מציג זה מול זה את הטקסט התנ"כי המקורי ואת תרגומו ל"ישראלית", צעד חשוב בכיוון הנכון.

גם מאמרם של ההיסטוריונים וחוקרי החינוך **אייל נווה ונעמי ורד** עוסק בביקורת על הוראת מקצוע אשר סובל מדימוי נמוך ומחוסר פופולריות. במקרה זה מדובר במקצוע אשר דומה כי עורר את הפולמוס הפוליטי והציבורי הרב ביותר בשנים האחרונות – היסטוריה. בניגוד לצוקרמן ולחולצמן אשר תקפו את נקודת המוצא התיאורטית בלימוד המקצוע, נווה ורד סבורים דווקא שקווי המתאר העקרוניים של תוכנית הלימודים בהיסטוריה לחטיבה העליונה, אלה אשר במשך עשור כמעט עמלה על ניסוחם ועדת ברטל, הם מספקים ואף מרשימים. את הבעיה הם מזהים במקום אחר: אופן המעבר מההלכה למעשה. מרב הביקורת שלהם מופנית כנגד שני גורמים: אופיין הטכני וה"סגור" של בחינות הבגרות בגרסתן הנוכחית, והתפישה הפדגוגית הרואה בבחינות אלו את התכלית היחידה של ההוראה התיכונית. לשיטתם, גורמים אלה הם האחראים

העיקריים להיווצרותן של שתי הרעות החולות המרכזיות בהוראת ההיסטוריה במערכת החינוך הממלכתית בימינו: התערבותם המתמדת של הפקידים הבכירים הממונים על הוראת המקצוע בסוגי הנושאים שיילמדו, בהיקפם ובאופיו של הידע אשר על התלמיד לדעת; ודרכי הוראה שאינן מקדמות חשיבה מקורית ומורכבת, אלא רק שינון טכני ומאובן של מידע המנותק מהקשרו ההיסטורי והאקטואלי.

אם שני המאמרים אשר תוארו לעיל מציגים ביקורת נוקבת על הפרקטיקה החינוכית הנהוגה כיום, הרי שמאמרו של חוקר החינוך **בועז צבר** מזוהר מפני ביקורת קיצונית מדי – כזו שעל אף יומרותיה לתרום לתיקון העולם הופכת לא רלוונטית בעליל. צבר מתמקד בהגות החינוכית המזוהה עם הקצה הרדיקלי הפוסטמודרני של אסכולת הפדגוגיה הביקורתית. הוא מציג שורה של בעיות המאפיינות אותה: החל בראיית התודעה והשיח כחזות הכל, עבור בכתיבה מעורפלת הסובלת מהפשטת יתר וכלה בדרישה לבטל את עקרון הסמכות באופן גורף. צבר טוען כי בניגוד להוגים דוגמת פאולו פריירה המציגים מחויבות בלתי-מתפשרת לפעול לשינוי התנאים הפוליטיים, הכלכליים והתרבותיים אשר הפרקסיס החינוכי מתנהל במסגרתם, ההוגים הפוסטמודרניים הקיצוניים ויתרו על האפשרות להציג חלופות פדגוגיות בנות-קיימא ובחרו להסתפק בהשמעת ביקורת תיאורטית גורפת. ביקורת זו מצטיינת בפירוק אך מבטלת כל אפשרות לבנייה, ואין לה כל עניין "להתלכלך" בחיי היום-יום של בית הספר.

המשותף במאמריהם של צבר, של צוקרמן והולצמן ושל נווה וורד הוא ההצבעה על משמעויות פוליטיות מגוונות הטמונות בפעולות אשר נעשות בשדה החינוך. צבר טוען שהאופי המופשט והמוגזם של הביקורת הפוסטמודרניסטית מאפשר לגורמים מדכאים להמשיך לפעול באין מפריע בזירה החינוכית; צוקרמן והולצמן מקשרים בין תפישה לשונית אידיאולוגית לבין הידרדרותו של מקצוע התנ"ך; ואילו נווה וורד מראים כיצד הניסיון להכתיב מלמעלה לימוד היסטורי א-פוליטי מעקר אותו ממשמעות. מאמרו של ההיסטוריון **עמוס הופמן** מראה שהקשרים ההדוקים בין פוליטיקה לבין חינוך אינם חדשים, אלא באו לידי ביטוי בכתיבה על אודות חינוך כבר במאה ה-18, כלומר עוד בטרם קיבלה על עצמה המדינה המודרנית את האחריות למתן חינוך להמונים. הופמן מראה כי בעידן הנאורות שורה ארוכה של הוגים אירופים האמינו בכוחו של החינוך לעצב אזרח אשר יהיה צייתן, מנומס ומודע לחובותיו הפרטיים והציבוריים. ברקע הגותם עמד החשש מפני מהפכה שיחוללו בני השכבות הנמוכות; לפיכך עבורם פחות משנועד החינוך לשפר את רמת ההשכלה והעידון התרבותי, מטרתו הייתה לשמור על יציבות חברתית – או כפי שמנסח זאת הופמן, להביא ל"הפנמת החוק באמצעים לא אלימים". רוסו, אולי החשוב והמקורי שבהוגים החינוכיים של המאה ה-18, ניסח רעיון זה באופן שונה מעט. לדעתו, הבקרה שמאפשרת עבודת המחנך הייתה הדרך היחידה אשר יכולה לגרום לילד – המותנה על ידי חוקי הטבע – להיות בהדרגה לאזרח המונחה על ידי המידה הטובה החברתית. הופמן טוען כי מורשת זו של הנאורות היא אשר אפשרה למדינה הלאומית והתעשייתית, שקמה במאה ה-19 והתבססה במהלך המאה ה-20, לראות בחינוך כלי מרכזי לפיקוח פוליטי וחברתי.

המאמר האחרון בגיליון, מאמרה של הסוציולוגית **ליאורה גביעון**, הוא היחיד שאינו עוסק ישירות בחינוך, אך גם בו מרכזית סוגיית הפיקוח של הקולקטיב על הפרט. זירת המחקר של גביעון היא הקיבוץ המופרט, והזווית שבאמצעותה היא חושפת בפנינו את השלכות ההפרטה היא נשית-קולנירית. באמצעות ניתוח איכותני של ראיונות אשר קיימה עם חברות קיבוץ שהן אימהות לילדים, המחברת מראה כיצד אובדן מרכזיותו של חדר האוכל והמעבר למשקי בית הדואגים למזונם באופן עצמאי גרמו לנשים להגדיר מחדש את תפקידן כאימהות, כנשים וכסובייקטים אוטונומיים בתוך הקהילה הקיבוצית. בחינת השינוי הנקודתי שהתחולל ביחס של אותן הנשים ושל בני משפחותיהן למקומו ולמשמעותו של האוכל בהתנהלות המשפחתית היומיומית, מאפשרת לגביעון להדגים בזעיר אנפין את השלכותיו הדרמטיות של המעבר בחלק ניכר מהקיבוצים מאתוס סוציאליסטי לאתוס קפיטליסטי-בורגני.

כפי שצוין לעיל, הגיליון כולל גם שתי מסות. מסתו של חוקר הספרות **אבנר הולצמן** מציגה את האופן שהבינו בו את תפקידה החברתי והרוחני של האוניברסיטה שלושה סופרים עבריים, שכל אחד מהם מילא תפקיד תרבותי מרכזי בחברה היהודית-ציונית בשלב אחר של המאה ה-20: אחד העם, ביאליק ועגנון. אחד העם, אשר גיבש את עיקר משנתו עוד בטרם פעלה אוניברסיטה כלשהי, ראה באוניברסיטה את המוסד הרוחני שיוביל ואף יגלם את המפעל הציוני כולו. ביאליק האמין שבמציאות המתאפיינת בבנייה ציונית אינטנסיבית תספק האוניברסיטה את היסוד הרוחני והמוסרי אשר ישלים אותה ויאפשר לה להימשך. ואילו עגנון, אף שהיטיב לזהות את חסרונותיה הרבים של האוניברסיטה ואף ללעוג להם, האמין כי בהיותה מוסד האמון על פיתוח המחקר המדעי תפקידה הוא לחשוף בפני החברה את האמת – תהא זו בלתי-נוחה לעיכול ככל שתהא.

מסתו של חוקר טכנולוגיות המידע **ניב אחיטוב** מציעה קישור מקורי בין שני עולמות הרחוקים לכאורה מאוד זה מזה: הרומן ההיסטורי וחקר מערכות המידע. הקריאה של אחיטוב בספרו של א"ב יהושע, **מסע אל תום האלף**, אינה ספרותית או היסטורית, אלא "מידעית". הוא מנתח כיצד פעלו קשרי מסחר בתקופה שאמצעים ומוסדות בסיסיים להעברת מידע וכספים, כמו למשל דואר ובנקים – לא כל שכן טלפון ואינטרנט – לא היו בנמצא.

הגיליון מסתיים בשלוש ביקורות ספרים אשר מייצגות את שלושת קדקודי המשולש התמטי המנחה את **גילוי דעת**: חינוך, חברה ותרבות. חוקר החינוך **עמי וולנסקי** סוקר את אסופת המאמרים **שינוי ושיפור במערכות חינוך** בעריכת גל פישר וניר מיכאלי, היוצאת נגד נטייתם של קובעי מדיניות חינוכית, אמריקנים כמו גם ישראלים, לבצע רפורמות גורפות אשר אינן מתחשבות בשוני בין בתי הספר ובצרכים הייחודיים של כל אחד מהם. וולנסקי תומך בביקורת זו, כמו גם בקריאה העולה מן הספר לשנות את יחסי ההוראה ולעשות את התלמיד ל"לומד פעיל" ואת המורה ל"מנחה". בד בבד הוא מבקר את העובדה שהספר משעתק, בתכנים כמו גם במבנה, את ההישענות המסורתית של מערכת החינוך בישראל על התפישה החינוכית האנגלו-אמריקנית.

גם הסוציולוג והפוליטולוג **דני פילק**, בדיון שהוא עורך על הספר שערכו חנה כץ וארז צפדיה, **מדינה מפקירה, מדינה משגיחה: מדיניות חברתית בישראל 1985-2008**, משבח את הפרספקטיבה האנליטית העיקרית שמציע הספר, אך מבקר נקודות תורפה ספציפיות בתוכו. פילק מסכים עם טענתם המרכזית של כץ וצפדיה כי המדיניות הניאו-ליברלית שהונהגה בישראל מאז שנות השמונים של המאה ה-20 מתאפיינת בשני תהליכים סותרים לכאורה ומשלימים למעשה: התנערות מאחריות לטיפול באוכלוסיות חלשות ופגיעות, ובו בזמן פיקוח מוגבר – לא אחת פולשני ואלים – על אותן האוכלוסיות בשל החשש שהן תגרומנה לזעזועים חברתיים ופוליטיים. עם זאת, הוא מסתייג מנטייתם של כותבי המאמרים באסופה לראות את המדינה כאומניפוטנטית, וכתוצאה מכך את הקבוצות החברתיות הפועלות בתוכה כאובייקט פאסיבי הכפוף כמעט לגמרי לגחמותיה.

את הגיליון חותמת סקירתה של היפנולוגית **אירית אורבך** את ספרו של בן-עמי שילוני, **יפן במבט אישי**. סגנונו ה"רך" של הספר, טוענת אורבך, מאפשר לשילוני לנתח היבטים מגוונים של התרבות וההיסטוריה היפנית תוך כדי שילוב מסקרן בין ה"אובייקטיבי" ל"סובייקטיבי" ובין המחקרי לאישי. אורבך רואה את חשיבותו המרכזית של הספר בהצלחתו להפריך, הודות לעושרו ומורכבותו, סטריאוטיפים רווחים על אודות החברה היפנית.

נמרוד אלוני, עורך ראשי
אמנון יובל, עורך